

una banda, i la del *Florentinus Magliabechianus*, conv. soppr. I, VI, 10 (F), per l'altra. És un *stemma* bipartit, sense problemes excessius pel que l'editor deixa veure.

La segona font la forneix l'edició de M. Mesnart (B), la qual, assenyala l'editor, té el mèrit de restituir les cinc llacunes que s'observen al *Corpus* de Cluny. L'edició de Mesnart, de 1545 a París, està basada, exceptuant el punt fa un moment citat, en l'*editio princeps*, *secunda* i *tertia* de *Beatus Rhenanus*, a Basilea, els anys 1521, 1528 i 1539, respectivament.

La tercera font la dóna un manuscrit descobert l'any 1946, al Vaticà: el *Vaticanus Ottobonianus* lat. 25 (O) que és un *codex miscellaneus* de vàries obres de Tertul·lià. Com és natural, i malgrat la gran importància de la troballa, Fredouille és molt prudent a l'hora d'utilitzar el manuscrit (més proper al *Corpus* de Cluny que al text de Mesnart): en molts passatges sembla que podria proporcionar el text original perquè dóna, en ocasions, noves llicions i, en d'altres, confirma conjectures velles i noves. Però també té defectes manifestos, com són les modificacions conscients del text de Tertul·lià i les omissions.

L'edició del text i la traducció van precedides encara, d'una sèrie de petits elements que, sempre, fan la lectura més fàcil. Elements als quals hom no dóna molta importància però que s'agraeixen: llistes d'abreviacions de publicacions citades, de claus bibliogràfiques sobre Tertul·lià, de Bibliografia recent (de l'any 1971 ençà), *conspectus siglorum* i *stemma codicum* i, bàsicament, una «guia» del tractat on el traductor ofereix la divisió

del tractat i les idees més importants que s'hi desenvolupen, citant els capítols corresponents.

El Comentari, important i exhaustiu, està orientat de dues maneres: ofereix totes les explicacions necessàries fent referència als mots concrets del text i, a més, introdueix a la problemàtica dels diferents capítols. També en són part important els comentaris fets des del punt de vista estricte de la crítica textual.

L'edició ve complementada per una sèrie d'índexs: *Index Scripturae et apocryphorum*; *Index Tertullianus*; *Index scriptorum antiquorum*; *Index rerum notabiliorum*. Tots ells confirmen la magnífica impressió que ens ha causat aquesta edició, no solament per l'important i fecund treball de crítica textual i de comentari, sinó, a més, per la gran facilitat d'ús de l'obra que l'editor, J.-C. Fredouille, possibilita.

Joan Gómez i Pallarès

L. FERRERES,

El tratado «*moritundum esse pro Dei Filio*» de Lucifer de Cagliari,
(Comentarios y edición)
Barcelona 1982. *Studia Latina
Barcinonensia* V, 100 pp.

Els *Studia Latina Barcinonensia* segueixen una trajectòria lenta però ferma, que consolida amb vigor els fonaments d'una escola filològica centrada

en V. Bejarano, a qui va dedicat justament el llibre i és a l'ensem el seu ponderat prologuista.

Les pàgines hospitalàries i doctes d'*Analecta Sacra Tarraconensia* (53-54, 1980-81) han acollit de nou, com ho feren amb el treball de J. Avilés (v. rec. *Faventia* 4/1, 1982, pp. 131-133), una edició ara publicada com opuscle separat, que fa honor a la revista i a la col·lecció on s'integra en les seves dues presentacions.

Si dèiem en recensionar el *De regibus apostaticis* del mateix Lucifer de Càller, editat per J. Avilés, que l'edició de Diercks al CC no treia valor al treball que tractàvem, el mateix podem dir ara del treball de L. Ferreres. Cal, però, indicar que en aquest darrer cas els resultats de l'edició de G.F. Diercks estan recollits en l'aparat crític, i naturalment avaluats amb judici crític. Els estudis luciferians tanmateix semblen tenir una forta embranzida, car el 1980 ha vist la llum, a Lecce, una nova edició d'ambdós tractats, a càrrec de V. Ugenti. La data d'aparició no ha permès d'incloure les aportacions d'Ugenti a l'aparat i hom ha establert un Appendix per tal de recollir les lectures d'aquesta nova edició, tot comparant-les amb les pròpies i amb l'edició de Diercks.

Cal destacar el comentari justificatiu d'algunes de les lectures acceptades, fonamentades en raons principalment gramaticals. En un moment en el qual de nou la crítica textual té tendència a una progressiva desconfiança en la tradició manuscrita, és sempre molt refrescant de veure com una escola justifica —lluny de conjectures agosarades i de justificacions paleogràfiques més o menys recixides— en tot el

possible les lliçons dels manuscrits i aconsegueix un text «conservador» d'una tradició textual, sense temor, però, d'establir el mínim de correccions necessàries i d'apreciar en el seu valor les esmenes dels filòlegs, i en el cas d'acceptació, moltes vegades perfeccionant-les.

Pel que fa a l'edició, acurada i entenedora en el seu text i aparat, apreciem de nou la presència, mostra clara de modèstia com en el cas de l'edició de J. Avilés, de les pàgines de l'edició de Hartel al CSEL, sense, però, indicar en aquest cas les indicacions de línia, establint-ne de noves d'acord amb la impressió del text. S'indiquen a més els folis del manuscrit Vaticà i del parisi de Sainte Geneviève (*Reginensis* 135, *Genovefensis Latinus* 1351) que permeten de seguir amb rigor les lectures i la distribució de cadascun dels còdexs. És molt útil el *laterculum* que ha establert l'editor dels passatges en els quals ha utilitzat l'autoritat de treballs filològics diferents del text pròpiament editat i el seu aparat corresponent; això facilitarà una discussió crítica i d'altra banda és un document probatori de l'atenció al conjunt de treballs sobre Lucifer i no només als manuscrits i a les edicions. Els índexs de passatges de les *Sacrae Scripturae* i dels autors són veritablement per ells sols una aportació que es reflecteix també a peu de text en l'edició, i ha estat també objecte d'un treball anterior de l'editor (*Anuario de Filologia* 3, 1977, pp. 101-115). No caurem en el tòpic de dir que és un treball indispensable en el futur... Direm només que és una edició d'un text que ha aconseguit apropar-se més que totes les altres al que pogué ésser

l'obra de Lucifer de Càller, i que cal que ens felicitem pel fet que sigui obra d'un membre de la Universitat de Barcelona i de la seva escola.

M. Mayer

RUTH SCODEL

The Trojan Trilogy of Euripides

Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1980 (Hypomnemata Heft 60).

L'any 415 a.C Eurípides va aconseguir el segon premi en les Grans «Dionisiàques» amb l'*Alexandre*, el *Palamedes*, *Les Troianes* i la seva obra satírica *Sísif* (cf. Elià, *Varia Historia*, ii, 8 i l'escoli d'Aristòfanes a *les Aus*, v. 842).

El problema que s'ha plantejat des de fa temps és si Eurípides es proposava amb aquestes obres de reviscolar l'antiga estructura trilògica del temps d'Èsquil o si es tractava només d'un agrupament heteròclit de temes sense connexió. Avui, tanmateix, podem dir amb tota certesa que aquest agrupament seguia les pautes de la «convenció» d'aleshores, malgrat alguna excepció.

Aquest és doncs l'objectiu global del llibre de Ruth Scodel: intentar reconstruir l'*Alexandre* amb els pocs fragments papiracis que ens han pervingut, conjecturar les línies argumentals i ideològiques del *Palamedes*, per

tal d'esbrinar el veritable sentit de *Les Troianes* i així poder anar enllà en la interpretació de la «Trilogia troiana» i del drama satíric *Sísif*.

Segons les crítiques que s'han fet sobre aquest estudi, el propòsit del llibre se sosté sobre «sorra» pel caràcter rendenciós i especulatiu del seus arguments. Creiem, però, que la reconstrucció d'una tragèdia no és quelcom més quimèric ni menys interessant que la reconstrucció arqueològica que es fa d'un temple grec i que, tanmateix, ningú no gosa posar en dubte. Amb tot, som conscients que una tasca com la que ha emprès Scodel és delicada i difícil si pensem en la imaginació i el geni d'Eurípides, tan superior als de molts del seus imitadors i crítics.

Com assenyalava la filòloga anglesa, la seva obra segueix els assaigs de Gilbert Murray sobre el tema. Malgrat que Scodel no ho declarà obertament, el terme *paracharaxis*, encunyat per Murray per expressar la idea tràgica comuna a les tres obres, i que ve a dir que «... the things called good are those that should be called evil, the things pursued those that should be fled from,...» és, al nostre entendre, un dels *leitmotius* que la nostra autora emprà per a la seva demostració de la unitat de la tetralogia.

Quant al *Palamedes*, dissentim amb Scodel en els seus pressupòsits quan analitza l'«agon» d'aquesta tragèdia perduda, basant-se en la *Defensa de Palamedes* del sofista Gòrgias, com a font literària principal d'Eurípides. Tampoc creiem que fos *L'Encomi d'Helena*, del mateix Gòrgias, la font de *L'agon de les Troianes*. Scodel sembla oblidar la cronologia d'aquest encomi apuntada per Preuss (De Eurip.